

EWA STOMPOR-CHYZAN

Katedra Agroekologii
Wydział Biologiczno-Rolniczy, Uniwersytet Rzeszowski
e-mail: estomp@univ.rzeszow.pl

OGRODY I PARKI – ELEMENTY KRAJOBRAZU I BIORÓŻNORODNOŚCI CZ. I OGRODY DZIAŁKOWE RZESZOWA

W pracy przedstawiono rolę ogrodów działkowych w krajobrazie miejskim, ich funkcje i bioróżnorodność. Obecnie stanowią one stały element terenów zielonych oraz rekreacyjnych tworząc część systemu zieleni miasta. Pełnią funkcję produkcyjną, społeczną, rekreacyjną, integracyjną, ekologiczną i edukacyjną, a także są bogatym źródłem różnorodności biologicznej, w tym szaty roślinnej i czynników chorobotwórczych.

Słowa kluczowe: ogrody działkowe, krajobraz miejski, bioróżnorodność

I. WSTĘP

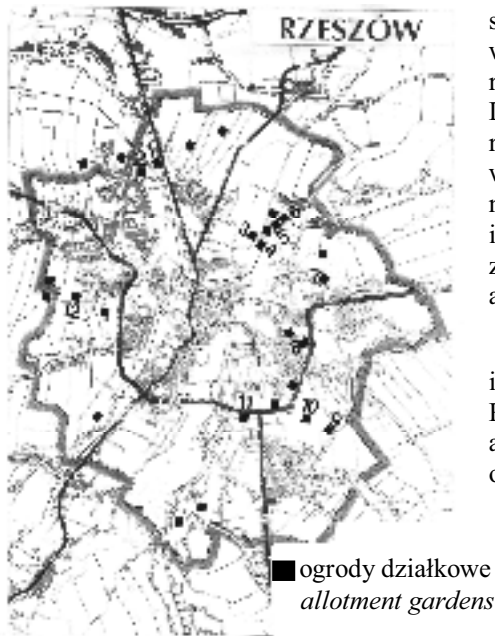
Początki ogrodnictwa działkowego na ziemiach polskich sięgają końca XIX w, kiedy to po raz pierwszy w Grudziądzu (1897) założono ogród działkowy „Kąpiele Słoneczne” [9]. W okresie przedwojennym, nowe ogrody działkowe zakładano głównie w Wielkopolsce, często dla rodzin najuboższych, dla których stanowiły cenne źródło własnych produktów ogrodniczych i miejsce wypoczynku [9,19]. Po wojnie, rosnące zapotrzebowanie ludności na działki pracownicze wpłynęło na dalszy rozwój ogrodów, przy czym największe zapotrzebowanie odnotowano w latach osiemdziesiątych XX w. [17].

Obecnie w Polsce funkcjonuje ponad 5200 ogrodów działkowych, w tym z 966 tys. zagospodarowanych działek korzysta blisko milion polskich rodzin [15,19].

Na terenie miasta Rzeszowa i w jego okolicach zlokalizowanych jest 28 rodzinnych ogrodów działkowych (rys.1) użytkowanych przez 6 tys. działkowiczów. Najstarszym ogrodem, założonym w 1953r, jest „Energetyk 1”, o powierzchni 2,6 ha [informacja ustna z Okręgowego Zarządu Polskiego Związku Działkowców w Rzeszowie].

Pracownicze ogrody działkowe, a od 2005r rodzinne (ROD) [2,16], użytkowane są przez wszystkie grupy społeczne oraz zawodowe, w których zdecydowaną większość

* Pracę recenzowała: prof. dr hab. Czesława Trąba, Uniwersytet Rzeszowski w Rzeszowie

stanowią przedstawicieli najuboższej warstwy naszego społeczeństwa (emeryci, renciści, bezrobotni) [16].

Działkowców łączy wspólna pasja uprawy różnych roślin, które są źródłem występującej tu bioróżnorodności stanowiąc niepowtarzalne miejsce edukacji dla dzieci i młodzieży szkolnej, a dokonywane zmiany zagospodarowania działek czynią z nich atrakcyjny element krajobrazu miejskiego.

Celem pracy było zaprezentowanie roli i funkcji ogrodów działkowych w krajobrazie Rzeszowa, a także wskazanie wybranych aspektów różnorodności biologicznej tych obszarów.

Rys.1. Ogrody działkowe w Rzeszowie

Fig.1. Allotment gardens in Rzeszów

II. ROLA I FUNKCJE OGRODÓW DZIAŁKOWYCH W KRAJOBRAZIE

Najwcześniejsze ogrody działkowe powstawały na terenach wykupionych przez zarządy miejskie i zamożnych obywateli [7]. Najczęściej były one usytuowane poza miastami lub na obszarach wiejskich, stanowiąc harmonijne ukształtowanie przestrzeni przyrodniczo-rolniczej. Zakładane w naturalnym otoczeniu na polach uprawnych, łąkach, pastwiskach, w pobliżu lasów, wód stojących lub płynących stanowiły interesujący element krajobrazu otwartego. Z uwagi na formę działalności człowieka [3] jak i na funkcję, jaką pełniły [14] były na początku XX w. nowym elementem wprowadzonym do tego krajobrazu. Przedwojenne działki spełniały istotną rolę w funkcjonowaniu gospodarstw domowych dostarczając najbiedniejszym rodzinom warzyw korzeniowych, kapustnych, cebulowych, strączkowych itp. oraz owoców jagodowych jabłek, gruszek, wiśni, śliwek i orzechów [19]. Były one również miejscem rodzinnego wypoczynku i towarzyskich spotkań.

Po wojnie, z uwagi na postępujący rozwój miast i poszerzanie granic administracyjnych, obszary pozamiejskie były wcielane do terenów miejskich a wraz z nimi i ogrody działkowe. W związku z tym układ przestrzenno-kompozycyjny uległ zmianie, a ogrody zostały wpisane na stałe w krajobraz miejski. Odbudowano wówczas zniszczone działki i przystąpiono do budowy nowych. Ich podstawowe funkcje produkcyjne i społeczne zapoczątkowane w okresie przedwojennym były dalej kontynuowane, przy czym tempo zagospodarowywania działek było różne [10] Wzrost aktywności działkowców nastąpił dopiero w latach 90-tych. Coraz częściej odchodzili oni od tradycyjnych upraw warzywniczych, a nawet sadowniczych, przeznaczając większe powierzchnie działek na rośliny ozdobne i pięknie zagospodarowane kąciki rekreacyjno – wypoczynkowe [15].

Z uwagi na stan zagospodarowania jak i na modernizację ROD, wyodrębniono następujące standardy ogrodów: podstawowy, średni, wysoki i poniżej podstawowego.

W ogrodach o standardzie: podstawowym i średnim, działki były przekształcane z typowo produkcyjnych na produkcyjno-wypoczynkowe i wypoczynkowe, natomiast o standardzie wyższym, były to działki wypoczynkowe z ograniczoną produkcją sadowniczą lub uprawą warzyw pod osłonami [15]. Przeprowadzana modernizacja działek dotyczyła najczęściej przebudowy altan, wymiany i odmładzania nasadzeń sadowniczych, wprowadzania nowych elementów (trawniki, trejaże, pergole, skalniaki, oczka wodne) i zmiany nasadzeń roślin na krzewy ozdobne i byliny.

Zmiana funkcji ogrodów działkowych z typowo produkcyjnych na wypoczynkowe ma obecnie duże znaczenie dla naszych miast, gdyż podnosi ich estetykę. Powstają nowoczesne tereny zieleni, które pełniąc rolę filtru naturalnego poprawiają stan zdrowia jego mieszkańców [1].

Dobrze zagospodarowane i zadbane ogrody działkowe spełniają wiele funkcji [16,19]:

- produkcyjną – dla większości użytkowników są źródłem tanich warzyw i owoców,
- wypoczynkową – są miejscem aktywnego odpoczynku po pracy i oazą spokoju dla emerytów i rencistów (dla których OZPD organizuje wczasy),
- integracyjną – odgrywają ważną rolę w integracji rodzin i społeczności lokalnej,
- ekologiczną – pozytywnie oddziałują na otoczenie. W krajobrazie miejskim ogrody działkowe tworzą duże wyspy zieleni, wpływając korzystnie na środowisko i przyrodę. Opierając się na teorii wysp zieleni [6] można stwierdzić, że w krajobrazie Rzeszowa rolę taką pełni 28 ogrodów. W związku z tym do listy przedstawionych i wskazanych przez Czerniakowskiego [6] wysp ekologicznych w Rzeszowie, warto byłoby dołączyć również wyspy tworzone przez ogrody działkowe,
- edukacyjną – współpraca działkowców ze szkołami, przedszkolami w zakresie wychowania przyrodniczego oraz propagowanie wiedzy z zakresu ogrodnictwa działkowego,
- socjalną – dają korzyści użytkownikom, a organizowane akcje charytatywne umożliwiają przekazywanie owoców i warzyw do domów dziecka, placówek opieki społecznej itp.

Podjęte przez okręgowe zarządy PZD przeglądy zagospodarowania ogrodów działkowych potwierdzają zmieniający się charakter działek, co oznacza, że rola rekreacyjno- wypoczynkowa każdego ogrodu działkowego powinna być traktowana na równi z jego funkcją produkcyjną [15].

III. BIORÓŻNORODNOŚĆ SZATY ROŚLINNEJ I CZYNNIKÓW CHOROBOTWÓRCZYCH W OGRODACH DZIAŁKOWYCH RZESZOWA

Obecnie jednym z najczęściej pojawiających się terminów w naukach biologicznych jest bioróżnorodność. Termin ten oznacza między innymi występowanie na danym obszarze różnych taksonów, ich liczebność, rozmieszczenie w przestrzeni oraz wzajemne stosunki między nimi [11]. Odzwierciedlenie tego określenia znajduje swoje miejsce w ogrodach działkowych, ponieważ obserwowane są w nich powiązania pomiędzy różnorodnością gatunków organizmów żywych (np. patogenami) a roślinami np. żywicielskimi.

Na podstawie przeprowadzonego przeglądu w 12 ogrodach działkowych, zlokalizowanych na terenie Rzeszowa (rys.1) przy ul. Warszawskiej- nr1, Miłocińskiej- 2, Ciepłowniczej- 3 i 4, Spółdzielczej- 5 i 6, Morgowej- 7, Armii Krajowej- 8, Wieniawskiego- 9 i 10, Powstańców Warszawy- 11 i Wyspiańskiego- 12, stwierdzono, że rzeszowskie działki mają charakter produkcyjno-wypoczynkowy. Na ich terenach dominowały warzywa: marchew, pietruszka, burak ćwikłowy, koper, cebula, sałata,

pomidor, warzywa dyniowate, a w następnej kolejności rośliny sadownicze: jabłonie, grusze, śliwy, wiśnie i krzewy jagodowe.

Użytkownicy z roku na rok przeznaczają część powierzchni produkcyjnej swoich działek na kącki rekreacyjne. W związku z tym powiększają trawniki, upiększają działki zielnymi i drzewiastymi roślinami ozdobnymi, wprowadzając w nasadzeniach dużą różnorodność gatunków roślin. Mając na uwadze wymienione tendencje działkowiczów, w pracy wykazano tylko te gatunki roślin, które występowały w większości (2/3) wybranych ogrodów. Inwentaryzację nasadzeń przeprowadzono na podstawie opracowania Senety i Dolatowskiego [18] oraz pracy zbiorowej pod redakcją Chmiela [4] i Hellwiga [8].

Wśród krzewów ozdobnych rosnących na działkach dominantem była róża (*Rosa* L.) w tym róża wielkokwiatowa, róża wielokwiatowa i róża czepna (pnąca). Inne gatunki krzewów liściastych to: bukszpan wieczniezielony, zwyczajny (*Buxus sempervirens* L.), klon palmowy (*Acer palmatum* L.), berberys Thunberga (*Berberis thunbergii* DC.), berberys pospolity (*B. vulgaris* L.), mahonia pospolita (*Mahonia aquifolium* (Pursh) Nutt.), magnolia Soulange'a (magnolia pośrednia) (*Magnolia x soulangeana* Soul.-Bod.), hortensja ogrodowa (*Hydrangea macrophylla* (Thunb.) Ser.), forsycja pośrednia (*Forsythia x intermedia* Zab.), jaśminowiec wonny (*Philadelphus coronarius* L.), tawuła śliwolistna (*Spiraea prunifolia siebold et Zucc.*), ognik szkarłatny (*Pyracantha coccinea* M. Roem.), irga pozioma (*Cotoneaster horizontalis* Decne.), różanecznik katawbijski (*Rhododendron catawbiense* Michx.), lilak zwyczajny (*Syringa vulgaris* L.) i wierzba integra (*Salix integra* Thumb.) 'Hakuro-Nishiki'.

Spśród nasadzeń drzew i krzewów iglastych na terenach działek często występowały: modrzew europejski (*Larix decidua* Mill.) (*L. europaea* DC.), sosna górska, kosodrzewina (*Pinus mugo* Turra) (*P. montana* Mill.), cis pospolity (*Taxus baccata* L.), cyprysik grozdkowy (*Chamaecyparis pisifera* (Siebold et Zucc.) Endl., cyprysik Lawsona (*Ch. lawsoniana* (A. Murry bis) Parl.), jałowiec pospolity (*Juniperus communis* L.) – różne odmiany płochące i kolumnowe, świerk pospolity (*Picea abies* (L.) H. Karst.) – odmiany niskie, żywotnik zachodni (*Thuja occidentalis* L.), żywotnik wschodni (*Th. orientalis* L.) – odmiany kuliste i kolumnowe. Na obszarach działek odnotowano także rosnące drzewa liściaste: sumak octowiec (*Rhus typhina* L.), wierzba biała (*Salix alba* L.) oraz gatunki o odmianach wolno rosnących jak: brzoza brodawkowata (*Betula pendula* Roth.) 'Youngii' i buk pospolity (*Fagus sylvatica* L.) 'Purpurea Pendula'.

Atrakcyjną częścią kompozycji ogrodowej były zielne rośliny ozdobne. Oryginalna barwa ich kwiatów, barwa i pokrój liści przyciągają wzrok oraz dostarczają wielu estetycznych wrażeń. Działkowcy kierując się powyższymi walorami tworzyli wielobarwne rabaty, kwitnące od wiosny do jesieni, wprowadzając do nasadzeń byliny, kwiaty jednoroczne i dwuletnie.

Często w ogrodach sadzono zimujące byliny. Były to: różne odmiany funkii (*Hosta* sp.), dąbrowka rozłogowa (*Ajuga reptans* D.), smagliczka górska (*Alyssum montanum* S.), orlik (*Aquilegia x hybrida hort.*), gęsiówka kaukaska (*Arabis albida* G.), parzydło leśne (*Aruncus dioicus* L.), fiołek wonny (*Viola odorata* L.), rozchodnik ostry (*Sedum acre* L.), smagliczka skalna (*Alyssum saxatile* L.), złocien właściwy (*Chrysanthemum leucanthemum* L.), omieg sercowaty (*Doronicum columnae* Ten.), kosaciec syberyjski (*Iris sibirica* L.), piwonia ogrodowa (*Paeonia x hybrida hort.*), floks sztydłasty (*Phlox subulata* L.), łubin trwały (*Lupinus polyphyllus* L.), pierwiosnek wyniosły (*Primula juliae* Kusn.). Ponadto wśród bylin można było podziwiać różne odmiany kolorowych nie zimujących roślin: paciorecznika ogrodowego, kanna (*Canna x generalis* Bailey.) dalii ogrodowej, georginia (*Dahlia x cultorum* Thorsv. et Ries.), mieczyka ogrodowego (*Gladiolus x hybridus hort.*).

Wczesnowiosenne rabaty, działkowcy zakładali z bylin cebulowych takich jak: tulipan (*Tulipa* L.), narcyz (*Narcissus* L.) i lilia (*Lilium* L.).

W ogrodach działkowych nie zabrakło także roślin z siewu i rozsady. Najczęściej były to: aster chiński (*Callistephus chinensis* Nees.), bratek (*Viola x wittrockiana* Gams.), goździk brodaty (*Dianthus barbatus* L.), lwia paszcza (*Antirrhinum majus* L.), szalwia błyszcząca (*Salvia splendens* Sello.), werbena ogrodowa (*Verbena x hybrida* Voss.), aksamitka wyniosła (*Tagetes erecta* L.), cynia wytworna (*Zinnia elegans* Jacq.), groszek pachnący (*Lathyrus odoratus* L.), nasturcja większa (*Tropaeolum majus* L.), maciejka ogrodowa (*Matthiola bicornis* DC.), nagietek lekarski (*Calendula officinalis* L.).

Poważny problem w utrzymaniu dekoracyjności roślin stanowią choroby, a w szczególności te, które powodowane są przez grzyby. Przeprowadzona lustracja szaty roślinnej w wybranych ogrodach działkowych Rzeszowa wykazała, że rośliny były najczęściej porażane przez patogeny wywołujące pospolite choroby (mączniak prawdziwy, rdza, plamistości liści, szara pleśń).

Diagnostykę chorób przeprowadzono na podstawie zewnętrznych objawów i oznak etiologicznych pojawiających się na powierzchni porażonego organu takich jak: grzybnia, zarodniki, owocniki różnorodnego kształtu, zabarwienia i wielkości [5,7,12,13].

Spośród zidentyfikowanych chorób szeroko rozpowszechniony na wielu roślinach był mączniak prawdziwy powodowany przez różne gatunki grzybów z rodzaju *Erysiphe*, *Microsphaera*, *Phyllactinia*, *Sphaerotheca*, *Oidium*. Choroba występowała na berberysie, bzie, mahonii, róży, tawule, bratku, petunii, werbenie, dalii, floksie, łubinie i nagietku. Pospolitą i powszechnie występującą chorobą na roślinach działkowych była szara pleśń (*Botrytis cinerea*, *B. paeoniae*, *B. tulipae*). Patogen porażał magnolię, hortensję, różę, astra, tulipany, goździki, dalię, piwonie oraz złocienia. Na wielu roślinach występowała również plamistość liści, której sprawcami były grzyby należące do rodzaju: *Alternaria*, *Ascochyta*, *Cercospora*, *Gloeosporium*, *Phyllosticta*, *Phoma*, *Septoria* i *Ramularia*. Chorobę tą notowano na irdze, forsycji, lilaku, mahonii, jaśminowcu, bratku, floksie, goździku, lwiej paszczy i piwonii. Natomiast rdza powszechnie występowała na berberysie, róży, wierzbie, lwiej paszczy, goździku i złocieniu.

Wymienione choroby obserwowano również na roślinach warzywniczych i sadowniczych. Na jabłoni i roślinach z rodziny dyniowatych występował mączniak prawdziwy, szara pleśń - na malinie i truskawce, rdza – na fasoli, gruszy, porzeczce, a plamistości liści – na selerze, grochu i buraku cukrowym.

IV. PODSUMOWANIE

Ogrody działkowe z ponad 100-letnią tradycją, pełnią obecnie ważną rolę w środowisku i w krajobrazie miejskim. Tworząc tereny zieleni ze zróżnicowanymi gatunkami roślin występujących w towarzystwie pożytecznych i szkodliwych organizmów żywych, mogą stanowić miejsce edukacji i wychowania przyrodniczego oraz społecznego. W ramach prowadzonych tu lekcji biologii dla uczniów wszystkich typów szkół (a także dla przedszkolaków), ogrody działkowe mogą być wykorzystywane jako substytut ogrodu botanicznego. Dla uczniów szkół średnich działki mogą być natomiast miejscem eksperymentów i obserwacji, co ułatwi zrozumienie wielu zjawisk zachodzących w przyrodzie oraz powiązań między rośliną a pozostałymi elementami łańcuchów troficznych.

V. LITERATURA

1. Anonim: Przeglądy ogrodów w bieżącym roku. Działkowiec. 6. s. 26-27. 2003.
2. Anonim: Sejm uchwalił ustawę o rodzinnych ogrodach działkowych. Działkowiec. 8. s. 31. 2005.
3. Bogdanowski J.: Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu. Warszawa. 1976.
4. Chmiel H. (red.): Uprawa roślin ozdobnych. Wyd. IV. PWRiL. Warszawa. 2000.
5. Chochriakow M. (red.): Klucz do oznaczania chorób roślin. PWRiL. Warszawa. 1973.
6. Czerniakowski Z.W. Wyspy i korytarze ekologiczne na terenie Rzeszowa. Zesz. Nauk. Poł.-Wsch. Oddz. PTiE i PTG Oddz. w Rzeszowie. 6. s. 21-25.
7. Czyżewski J.A.: Choroby i szkodniki roślin ozdobnych. PWRiL. Warszawa. 1975.
8. Hellwing Z.: Byliny w parku i ogrodzie. PWRiL. Warszawa. 1971.
9. Kondracki E.: Nasze korzenie. Działkowiec. 8. s. 23. 2004.
10. Kondracki E.: Wrześniowe dni działkowca 2004. Działkowiec. 9. s. 43. 2004.
11. Kryczyński S., Mańka M., Sobiczewski P.: Słownik fitopatologiczny. Hortpress Sp. z o.o. Warszawa. 2002.
12. Łabanowski G., Orlikowski L., Soika G., Wojdyła A.: Ochrona ozdobnych krzewów liściastych. Plantpress. Kraków. 2000.
13. Orlikowski L., Wojdyła A.: Choroby ozdobnych drzew liściastych. Plantpress. Kraków. 2003.
14. Pokorski J., Siwiec A.: Kształtowanie terenów zieleni. WSiP. Warszawa. 1998.
15. Polski Związek Działkowców: Sprawozdanie z działalności Krajowej Rady za okres V kadencji. Warszawa. 2002.
16. Projekt Ustawy o rodzinnych ogrodach działkowych w Sejmie. Działkowiec. 4. Wkładka. s. I-VIII. 2005.
17. Pytko M.: 24 Rocznica uchwalenia ustawy o pracowniczych ogrodach działkowych. Działkowiec. 7. s. 23. 2005.
18. Seneta W., Dolatowski J.: Dendrologia. PWN. Warszawa. 2005.
19. www.pzd.pl

GARDENS AND PARKS – ELEMENTS OF LANDSCAPE AND BIODIVERSITY PART I. ALLOTMENT GARDENS IN RZESZOW

Summary

The role of allotment gardens in urban landscape, their functions and biodiversity, are presented. Presently, allotment gardens constitute a regular element of greenery as well as recreation areas and form modern green sections in cities and towns. They fulfill productive, social, recreational, integrating, ecological and educative functions, as well as are a rich source of biodiversity, including both the plant cover and pathogenic factors.

Key words: allotment gardens, urban landscape, biodiversity